

Kantovská a kontextuální krása

Marcia Muelder Eatonová

Srdce a mysl mnoha lidí ovládají dvě protikladné, nicméně silně zakořeněné intuitivní představy o kráse. Na jedné straně se mnoho z nás domnívá, že přisuzování krásy objektům nebo událostem je bezprostřední – že jediné, na čem záleží, je přímá, osobní reakce. Pokud je něco krásné, pak to zkrátka vidíme, aniž bychom brali v potaz kognitivní či etické faktory. Na druhé straně se celá řada lidí přiklání k názoru, že krása není nezávislá na ostatních lidských hodnotách či postojích a že naše přisuzování krásy souvisí s přesvědčeními a morálními soudy. První pohled představil na konci 18. století Immanuel Kant tak důmyslně, že jeho argumenty stále znepokojují dokonce i ty, kteří se jimi nenechali přesvědčit. Na konci 19. století Lev Nikolajevič Tolstoj dospěl k názoru, že je třeba reagovat na vliv Kantovy teorie krásy a potlačit význam, který náležel kráse při výkladu hodnoty umění. Tento trend trval několik desetiletí. Na konci 20. století je stále větší počet teoreticky i prakticky zaměřených estetiků přesvědčen o tom, že krása *je* v umění důležitá. A přestože se mnozí z nich – včetně mě – domnívají, že krása je kontextuální vlastností, která je pevně spojena s faktickými přesvědčeními a morálními postoji, Kantův argument zůstává stále velmi přitažlivý.

Stojím poblíž jednoho z mnoha příměstských jezer v Minneapolis, jehož bažinatý břeh rozjasňuje vysoká fialová květina. Poznávám v ní fialový kyprej vrbici, exotický druh rostliny dovezený ze zámoří před několika lety. Víím, že se mu obvykle daří v oblastech, kde zakoření, a že není-li ve svém růstu omezován, velmi rychle zničí křehký ekosystém, důležitý pro čištění vody a život mnoha rostlin či živočichů. Víím, že je to nebezpečná, dokonce škodlivá rostlina. Jedna má kamarádka, která je krajinářkou, má na dveřích své kanceláře plakát vyzývající k vymýcení vrbice. Podle ní se jedná o ošklivou, přímo odpudivou rostlinu. Ale jak tak stojím na okraji jezera a dívám se na fialové květy, které výrazně kontrastují s víceméně jednotvárným pozadím bažiny, nemohu se ubránit dojmu, že tato rostlina je vlastně krásná.

Není to nic jiného než jeden z mnoha příkladů protikladných pohledů na krásu. Počínaje obdivem k hubeným herečkám, jež musí bezpochyby trpět bulimií, a konče vychvalováním starověkých chrámů, jejichž stavba si vyžádala smrt několika set utlačovaných otroků, se často neubráníme tomu, abychom Kantovi nedali za pravdu: co se týče krásy, je to, co vííme a s čím morálně souhlasíme nebo naopak nesouhlasíme, zřejmě zcela nepodstatné.

Vzápětí si ale opět vzpomenu na svou kamarádku ekoložku. Cožpak nevidí to, co vidím já, když se dívám na mokřinu? To opravdu není okouzlena tou svěží barvou? Pokud má Kant pravdu, jak může vidět ošklivost tam, kde já vidím krásu? Jak může změna mých přesvědčení či morálních zásad způsobit změnu mých estetických názorů?

Podle Kanta charakterizuje soud o kráse několik rysů (*Kritika soudnosti*, 1790). Naše představivost je svobodná. Při vnímání formy některých objektů či událostí nacházíme zalíbení v účelném uspořádání vlastností, a jsme si vědomi toho, že naše zalíbení není v žádném případě závislé na nějakém osobním zájmu, účelu či pojmu. A protože naše zalíbení není nijak esenciálně vázáno na to, kým jsme jako jednotlivci, očekáváme, že každá lidská bytost by měla rovněž nutně pociťovat zalíbení při vnímání téhož objektu. Nezajímá nás, co je to za objekt. Dokonce nás nezajímá ani to, že daný objekt jest – tj. pociťujeme-li zalíbení, pak se nezabýváme, zda zjevná příčina zalíbení skutečně existuje. Nepotřebujeme vědět, co je to za objekt. Nezajímá nás, zda je morální či nemorální. Je nám lhostejné, kdo je jeho tvůrcem či proč byl vytvořen. Soudy, že je něco ošklivé (nikoli krásné), jsou podobné. Jediný rozdíl spočívá v tom, že namísto zalíbení pociťujeme nelibost.

Tolstoj se domníval, že samotné zalíbení nemůže obsáhnout nezměrnou hodnotu, která umění náleží. Teorie, které byly podobně jako ta Kantova založeny na zalíbení, ho přiměly k odmítnutí krásy jakožto ústřední hodnoty umění. Právě tak, jako můžeme při konzumaci chutného pokrmu zapomenout, že skutečná hodnota jídla spočívá v tělesné stravě, a nikoli v potěšení, které z něj máme, se můžeme mylně domnívat, že hodnota umění spočívá v zalíbení, a nikoli takřkajíc v duchovní stravě jednotlivce a společnosti. Pro Tolstého je zdroj hodnoty spíše duchovní než požitkářský, a proto každá teorie umění nebo teorie krásy, která se zakládá na pocitu zalíbení, je nedostatečná (*Co je umění?* 1896).¹

Estetika 20. století byla v eurocentrických kulturách mnohem více ovlivněna Kantem než Tolstým. Teoretikové formalismu² trvali na tom, že bezzájmové vnímání přímo postřehnutelných vlastností (barva, rytmus, metrum, vyváženost, proporce atd.) odlišuje estetické prožitky od všech ostatních prožitků. V mnoha ne-eurocentrických kulturách nicméně Kant nebyl nikdy akceptován. Například původní obyvatelé Ameriky stále spojují estetickou činnost přímo se „zájmovými“, účelnými objekty a událostmi. I ve většině afrických kultur nebylo třeba rozlišovat mezi otázkami „K čemu to je?“ a „Jak to vypadá?“, pokud někdo označil určitý objekt nebo událost jako „krásné“. Dokonce ani v eurocentrických kulturách nebyl formalismus až na výjimku tvořenou poměrně úzkým „hlavním proudem“ uměleckého světa (profesionální umělci, kritici, kurátoři atd.) nikdy zcela přijat či uveden do praxe. Přisuzování krásy obyčejnými lidmi bylo vždy zcela otevřeně ovlivněno morálními hodnotami a faktickými přesvědčeními. Rozpoznání této skutečnosti vedlo k tomu, co jsem na jiném místě nazvala „kontextuálním obratem“ v estetice. K tomuto obratu velkou měrou přispěli stoupenci feminizmu a etnicizmu. Jak napovídá anglický název této konference [„Beauty Matters“], na kráse záleží. Záležitosti týkající se krásy nikdy neztratily důležitost hned z celé řady důvodů, které přesahují zalíbení doprovázející morálně a fakticky nezaujaté vnímání formy.³

Tolstoj se domníval, že pokud by Kant měl pravdu, na kráse by nemohlo záležet – anebo alespoň ne ve velké míře. Jeho cílem bylo vysvětlit význam umění odlišným způsobem. Předpokládejme, že se ale vydáme jiným směrem a budeme tvrdit, že *na kráse záleží*. Kant se pak musel mýlit. Kde ale udělal chybu?

Z vlastní zkušenosti vím, že jen velmi málo lidí patrně souhlasí s tím, že krása je univerzální či nutná. I když si plně uvědomuji, že má ekologicky smýšlející kamarádka vidí ošklivost tam, kde já vidím krásu, budu nadále zastávat názor, že fialová vrbice je krásná. „Krásní lidé“, kteří vystupují v některých televizních reklamách, připadají mnohým příslušníkům mé generace určitě odpudiví, přesto ani na chvíli nepochybujeme o tom, že mladší diváci, na které jsou tyto marketingové strategie zaměřeny, je obdivují a snaží se je napodobovat. Zklamání se nevyhneme ani v subkulturách, ve kterých bychom očekávali shodu. Zúčastníte-li se setkání představitelů ženských studií na kterékoliv univerzitě, překvapí vás odlišná míra, s jakou přítomné ženy (a muži) věří v ideály krásy vychvalované reklamami na všechny možné výrobky od piva po běžeckou obuv. Mnozí z těch, kdo si přejí, aby ve Spojených státech amerických méně záleželo na fyzickém vzhledu, se jen obtížně brání pocitu nenávisti k vlastnímu tělu. Průměrná konfekční velikost žen není dnes o nic menší – ve skutečnosti je pravděpodobně větší – než za druhé světové války. Figuríny s velikostí 14, které vypadaly krásně ve 40. letech minulého století, byly nicméně nahrazeny ve výkladních skříních figurínami s velikostí 6 (či méně). Rovněž nám nepomůže, tj. ani nezmírníme pocit viny, ani nezabráníme bulimii, budeme-li si připomínat, že mezi Rubensovy nebo Renoirovy „krásné lidi“ patřily „plnoštíhlé“ ženy. Jako společnost zřejmě

nejsme schopni rozhodnout, zda pravá sebeúcta spočívá ve smíření se s vlastní nadváhou nebo v zavedení přísného režimu, který nás jí zbaví. Ať už je naše odpověď jakákoliv, musíme si být vědomi toho, že náš názor nesdílí celá společnost. Většina lidí by rovněž netrvala na tom, že ostatní by s nimi měli souhlasit. Mohu dát přednost obědu v bujaré společnosti na Renoirových lodích před obědem s lidmi z pochmurných městských ulic Calvina Kleina. Rozhodně ale vím, že má záliba v Renoirových obrazech není ani obecná, ani nutná. Domníváme-li se, že jsme našli něco, co se bude líbit každému – například krásná mokřadní rostlina – setkáme se s někým, kdo bude naším názorem pobouřen.

Tolstoj neodmítl krásu, protože se nejednalo o obecně nebo nutně aplikovaný pojem. Věděl, že kultury a jednotlivci se liší. Podle něj je hodnota umění určena specifickým náboženským vnímáním společnosti. Tolstoj odmítl krásu jako stěžejní hodnotu umění z konceptuálních a kontextuálních důvodů. Odmítl ji, protože se domníval, že význam umění v lidském životě závisí na způsobu, jakým je umění spjato se zájmy a přesvědčeními, které přispívají k soudržnosti společenství.

Neměl tedy Kant pravdu, když tvrdil, že pokládáme-li něco za krásné, je náš soud nezávislý na zájmech nebo účelech? Vlastní zkušenost – například neshoda s mou kamarádkou ohledně fialové vrbice – mě přivádí stejně jako Tolstého k myšlence, že se Kant mýlil. Na přesvědčení a mravní hodnotě – alespoň někdy a některým lidem – zjevně záleží. „Původně jsem se domnívala, že fialová vrbice je krásná. Později jsem se však dověděla o jejích účincích na mokřadní ekosystém, a nyní mi připadá ošklivá.“ „Melodie zpívané Carmen mi zněly krásně do té doby, než jsem se pozorněji zamyslela nad tím, co říkají o postavení ženy. Nyní mne jen rozčilují.“ „Když jsem se dověděla, že ‚malba‘ na plátně nebyla ve skutečnosti vytvořena olejem, nýbrž krví a výkaly, přestala pro mne být krásná a zošklivila se mi.“⁴ Nelze popřít, že lidé pronášejí podobná tvrzení. Samozřejmě je možné, že když něco takového říkají, užívají výraz „krásný“ nesprávným způsobem. Kdo o tom ale rozhodne? Skutečnost, že by podle Kanta byl jejich způsob užití nesprávný, pochopitelně ještě neznamená, že tomu tak je – a to ani kdyby s ním souhlasila většina filozofů umění.

Mnoho z nás – možná se to příležitostně týká nás všech – samozřejmě zažilo bezzájmové, amorální, nefaktické zalíbení, které Kant popisuje. Co musíme vědět o západu slunce či o nějaké písni, abychom vnímali jejich krásu? Mnozí lidé odpoví, že nic. „Vešla jsem do muzea a spatřila jsem tam krásnou věc. Nevěděla jsem, kdo ji zhotovil nebo co to bylo za věc, a nezajímalo mě to.“ „K tomu, abyste pokládali Grand Canyon za krásný, nemusíte vědět nic o geologii.“ Rovněž tato tvrzení jsou smysluplná.⁵

Stojíme proto před následujícím rozparem:

1. Zalíbení doprovázející soud, že něco je krásné, pocítujeme nezávisle na tom, co víme nebo čeho si ceníme.

2. Zalíbení doprovázející soud, že něco je krásné, zeslábne, vyprchá, nebo je dokonce nahrazeno nelibostí, pokud se změní naše přesvědčení nebo hodnoty.

Oba způsoby užití pojmu „krásy“, které jsou spojeny s těmito dvěma jevy, jsou zakotveny v jazyce.⁶ Nikoho z nás nepřekvapí, když zaslechne tvrzení, která vyjadřují jeden či druhý pohled. Rovněž nemáme potřebu napomínat ty, kteří užívají slovo „krása“ pouze jedním způsobem (anebo oběma).

Dle mého názoru můžeme pouze učinit závěr, že existují dva související, nicméně odlišné významy daného slova. Z nedostatku lepších výrazů označím tyto dva významy jako kantovský a kontextuální význam. Já sama se přikláním k významu kontextuálnímu. Jsem proto v rozpacích, když někdo prohlásí, že v soudu „něco je krásné“ *není zahrnuto vůbec žádné vědění či morální stanovisko*. Bezpochyby toho musíme mnoho vědět (alespoň ve většině případů), než o básni, koni, dynamu či matematickém důkazu řekneme, že je krásný. Cožpak bychom nebyli překvapeni, kdybychom zaslechli někoho, jak trvá na tom, že plynové komory, které užívali němečtí nacisté ke genocidě, byly přes všechno zlo nicméně docela krásné? Často dochází ke kauzálnímu zřetězení; zalíbení ve vnímání formy objektu vznikne pouze tehdy, je-li pozornost zaměřena na tuto formu, což často vyžaduje, abychom věděli, co v ní máme hledat nebo vidět. Pojem (básně, koně, dynamu, důkazu) nás vede k tomu, že si všímáme věcí (rytmu, svalové struktury, uspořádání částí, sestavení důkazu), které v nás vyvolávají zalíbení. To vysvětluje, proč je často třeba opakovaného

vnímání k tomu, aby vzniklo zalíbení – proč například slyšíme, že hudební skladba je krásná, teprve po opakovaném poslechu. Pochopení a dokonce i sympatie k morálnímu stanovisku autora jsou někdy potřebné k tomu, abychom rozpoznali vztahy mezi postavami. Změny ekologických a etických přesvědčení a hodnot způsobily v dnešní době změnu ve *vnímání* mokřin.

Nicméně jsem ochotná připustit, že pojmy a morální hodnoty nemusí být vždy nezbytné. Někdy mohou být dokonce nepodstatné. „Ať už je ten barevný tvar cokoliv, je krásný.“ „I kdyby to, co jsem pokládala za květinu, bylo ve skutečnosti ptákem, bude to stále krásné!“

Domnívám se, že tyto „čisté“ způsoby užití slova „krása“, které jsou nezávislé na pojmech a hodnotách, jsou ojedinělé. Bylo nesporně chybou, že esteticci pokládali tento smysl krásy za paradigmatický estetický pojem – jako kdyby jeho výkladem byly automaticky vysvětleny všechny estetické vlastnosti. Podle mého odhadu existuje mnoho, ne-li většina „nečistých“ estetických výrazů, které odrážejí, a dokonce vyžadují přesvědčení a hodnoty: syrový, sentimentální, slabý, senzitivní, subtilní, sexy, smyslný, slizký, sprostý, strohý... a to pouze namátkou vybírám slova začínající na „s“!⁷ Bylo by lepší, tj. naše hovory by byly jasnější a méně zavádějící, pokud bychom připustili, že existují dva silně zakotvené významy slova „krása“, a jeden z nich bychom se rozhodli nahradit jiným slovem. Většina filozofů však přestala (anebo by měla přestat) usilovat o reformu jazyka. Úsilí o nahrazení výrazů, které jsou jako například „krása“ hluboce zakotveny v jazyce, vede k mimořádně složitým problémům. S touto dualitou se musíme smířit. Zároveň si jí musíme být neustále vědomi. „Krása“ se bude na obecné rovině nadále vztahovat k zalíbení, které pociťujeme, když je naše pozornost zaměřena na vnitřní vlastnosti objektů či událostí. Pouze v některých případech svého užití bude také konotovat absenci myšlenky či mravního soudu.

Ještě větší chybou je pojmát kantovské pojetí krásy jako paradigmatické za hranicemi eurocentrických kultur. Lidé v jiných kulturách *jsou* skutečně zmateni (nebo přímo opovrhují) kantovským pojetím „krásy pro krásu“. Domnívají se totiž, že slovo „krása“ v tomto případě není správně použito. Otázky typu „proč je něco vytvořeno“, „kým je to vytvořeno“, „z čeho je to vytvořeno“, jakož i uspokojení z vnímání a porozumění všem těmto faktorům, je stejně důležité, či dokonce důležitější, než zalíbení z vnímání samotných formálních kvalit. Tato skutečnost dává za pravdu těm příslušníkům eurocentrických kultur, kteří se odklonili od kantovské linie a kteří trvají na tom, že krása a umění nemohou existovat v prostředí, které je nepřátelské vůči feminizmu, sociální spravedlnosti a environmentalismu.

Kant se na konci 18. století domníval, že vyřešil problém, jak smířit subjektivní a objektivní způsob užití slova „krása“, tj. intuici, podle níž osoba, která říká „to je krásné“, se současně vztahuje k vlastním vnitřním pocitům zalíbení, a zároveň si je vědoma toho, že její soud je, či alespoň by měl být obecný. Kant trval na tom, že osoba, která si uvědomuje, že její reakce vychází ze společného lidství, bude přesvědčena o tom, že by s ní *měli* všichni lidé souhlasit. Tolstoj chtěl na konci 19. století dosáhnout vyššího cíle. Domnívám se, že na konci 20. století jeho touhu sdílí vzrůstající počet lidí. Jak ale může krása přispívat k soudržnosti společenství, po němž dnes mnozí z nás podobně jako Tolstoj volají, když je založena pouze na individuálním zalíbení? Přesvědčení, že druzí lidé budou a musí se mnou souhlasit (i když si to mohu myslet), není dostačující. Přesvědčení, že ostatní lidé by se mnou měli souhlasit, může být dokonce nebezpečné. Je třeba jednat tak, abychom dosáhli vzájemného respektu a spolupráce při realizaci našich individuálních i společných záměrů. Holmes Rolston III. poznamenal, že jeho dědeček říkával, že smysl života chápe ten, kdo zasadí strom, pod jehož stínem nebude sedávat.⁸ Podle mě je nepravděpodobné, že by kantovský smysl „krásy“ tento světonázor nabízel.

Jinde⁹ jsem obhajovala názor, podle něhož existuje druh krásy, který vyžaduje zdraví; jmenovitě krása přisuzovaná trvale udržitelnému prostředí. Vytrhnout ze země fialovou vrbici je pro mne obtížnější než pro mou kamarádku ekoložku. Pro nás všechny je obtížnější bojovat s bulimií, pokud upřednostňujeme modelky s velikostí 6 před modelkami s velikostí 14. Zdá se, že krása, která náleží zdravým společnostem, nám rovněž uniká. Arthur Danto nedávno popsal uskupení cigaretových nedopalků jako „neobyčejně krásné“.¹⁰ I když Dantoa obdivuji, pochybuji o tom, že by na mě ony nedopalky udělaly stejný dojem. Většina lidí ve Spojených státech nebo i na celém světě by bezpochyby viděla krásu tam, kde ji viděl Danto. A když je většina lidí uchválena krásou něčeho – Mone-

toovým obrazem, Yanniho koncertem nebo představením v podání *Riverdance* –, často musí čelit pohrdání profesionálních kritiků. Pochybuji, že Kantova definice „krásy“ může přispět ke zlepšení zdraví mokřin či národů. Není mi jasné, jak může na takovém druhu krásy záležet – alespoň ne způsobem, jakým by na kráse podle mě mohlo a mělo záležet. Formalisté se domnívali, že na kráse může záležet pouze tehdy, vymezíme-li její vlastní teritorium. Na kráse, kterou očistíme a které přidělíme vlastní teritorium, nám ale přestane záležet.

Přeložil Pavel Zahrádka.

Přeloženo z anglického originálu Marcia Eaton, „Kantian and Contextual Beauty“, The Journal of Aesthetics and Art Criticism 57, 1999, 11–15.

Rád bych poděkoval Jakobovi Vaničkoví a účastníkům překladatelského semináře KSA na FF UP v roce 2007 za podnětné připomínky a pomoc při překládání.

Marcia Eatonová je emeritní profesorkou filozofie na Univerzitě v Minnesotě. V počátcích svého profesního života se věnovala otázkám spojených s filozofií literatury. Konkrétně se zabývala úlohou autorské intence v literárním významu, pravdou ve fikci a možnostmi (nebo nemožnostmi) správné interpretace. V současnosti se zabývá teorií umění, teorií estetična a především otázkou, jakým způsobem vzájemně souvisí estetické a etické hodnoty. Je autorkou několika monografických publikací: *Art and Nonart: Reflections on an Orange Crate and a Moose Call* (1983), *Basic Issues in Aesthetics* (1988), *Aesthetics and the Good Life* (1989), *Merit: Aesthetic and Ethical* (2000).

Poznámky:

- 1 Tolstoj tvrdil, že by umění mělo vyjadřovat náboženské vnímání kultury. Domnívám se, že dnes bychom spíše hovořili o spiritualitě, tj. o něčem, co nás přesahuje a co pokládáme za natolik důležité, abychom tomu sloužili a přinášeli oběti.
- 2 Například teorie Cliva Bella a Rogera Frye v umělecké kritice nebo teorie Jeroma Stolnitze ve filozofii umění.
- 3 Během psaní tohoto článku jsem rovněž pracovala na seznamu přednášek na Minnesotské univerzitě s názvem „A co krása?“. Formulace otázky naráží na neodbytné dětské upozorňování na svou přítomnost: „A co já?“ (*What about me?*). Obvyklá odpověď – „Samozřejmě, že jsi důležitý“ (*A lot about you*) – poukazuje však na to, že krása nikdy zcela nevymizela ze života většiny lidí.
- 4 Kant rozlišoval mezi estetickou a uměleckou hodnotou a připustil, že kognitivní a morální soudy mohou být relevantní pro *umělecké* hodnocení. Nicméně kantovci či formalisté, které v této studii stavím do protikladu s kontextualisty, toto rozlišení nečiní. V tomto článku samozřejmě polemizují spíše s kantovci než se samotným Kantem.
- 5 Existuje jistě mnoho kultur, ve kterých je krása spjata s funkcí, znalostí, morálkou atd. Domnívám se, že i v těchto případech mohou lidé příležitostně pocítit neodolatelné potěšení v přítomnosti přírodních útvarů či dějů, o kterých nevědí nic nebo toho o nich ví jen velmi málo. Někteří teoretici krajiny vysvětlují tuto reakci darwinovskými termíny; tj. pocítujeme potěšení z teokoucí vody, protože je čistá, ze stepních krajin, protože poskytují jak úrodnou půdu, tak i útočiště. To znamená, že určitá přírodní prostředí poskytují lidem větší šanci na přežití, a proto v nich přirozeně nacházíme zalíbení. Pravdivost tohoto vysvětlení lze samozřejmě ověřit jen na základě empirického výzkumu, který musí být rozsáhlejší než ten dosavadní.
- 6 Alespoň v anglickém jazyce, a domnívám se, že také v ostatních eurocentrických jazycích.
- 7 V originálním textu autorka uvádí následující estetické charakteristiky: *sincere, suspenseful, sentimental, shallow, sensitive, subtle, sexy, sensual, salacious, sordid, sobering, sustainable, skillful*. – *Pozn. překl.*
- 8 Holmes Rolston III v rozhovoru na konferenci o estetice lesa, Lusto, Finsko, červen, 1996.
- 9 Marcia Muelder Eaton, „The Beauty That Requires Health,“ in: Joan Nassauer (ed.), *Placing Nature: Culture and Landscape Ecology*, Washington DC, Island Press 1997.
- 10 Arthur Danto, „A Snow of British Moderns Seeking to Shock“, *The New York Times*, listopad 23, 1996, odd. B, s. 6.